

KÕÖRDSILMSUST VÄLJENDAV KÕÖR-TÜVELINE SÕNAPERE

VILJA OJA

1. *Kõõr ja kõver*

Kõõrdsilmsus ehk kõõrsilmsus (strabism) on teatavasti silmade koostöö häire, mille puhul silmade nägemisteljed ei ole rööbiti. Kui ühe silma nägemistelg suundub vaadeldavale esemele, siis teise silma nägemistelg kaldub sellest kõrvale. Paistab, nagu silmad vaataksid erinevates suundades. Kirjakeeles öeldakse, et selline inimene on kõõrdsilm ehk kõõrsilm, või kõõr(d)silmaline ehk kõõr(d)silmne, ta kõõritab ehk vaatab kõõrdi, tema silmad on kõõrdi või kõõrdis (EKSS II: 672). Tüve *kõõr* päritolu on seostatud sõnaga *kõver* (EES: 204). Selle aluseks on Mihkel Veske seisukoht, et eesti *kõõr*- on kujunenud häälikumuutuste tagajärjel omadussõnast *kõver* ning ka verbi *kõõristama* varasem kuju on olnud *kõveristama* (1890: 120–121).¹ Veske viitab F. J. Wiedemanni sõnaraamatule, kus nii pika vokaaliga (-õõ-) kui ka diftongiga (-õe-) märksõnad on tähenduselt võrdsustatud *kõver*-tüvelistega:

kõer G kõera, kõeru = kõver, kõera vaatama *schielen* 'kõõrdi vaatama', kõeraste tegema *schlecht, auf schlechte Weise thun* 'kehvasti tegema'; **kõerdi** = kõverite; **kõeritama** -tan, -tada kõõristama, kõeretama (d), kõõretama, kõõritama *schielen*; **kõerite**, **kõeriti** = kõverite; **kõéro** G kõéro (d) Schieler 'kõõrdsilm' (Wiedemann 1973: 365).

kõõr, **kõõretama**, **kõõritama**, **kõõriti** = kõer *etc.*; **kõõrd** G kõõre (d); **kõõrdi** G *kõõri* (d) = kõver, kõõre meelega *mit verschrobenem Sinn* 'kipakas, pentsik', kõõrdi vaht'ma *schielen*; **kõõro** G kõõro (d) *Schieler* 'kõõrdsilm' (Wiedemann 1973: 382).

Märksõna *kõver* artiklis on Wiedemann esitanud ühtlasi sõnakujud *kõer*, *kõõr*, *kõõrd* (1973: 365, 382). Eesti murdesõnavara kartoteegi (EMSUKA) aines seda ei kinnita. Eesti omadussõnas *kõver* (murdeis ka *kover*, *köver*, *kõuver*

¹ Veske käsitles soome ja teiste läänemeresoome keelte sõnu, mille tüves on *k* + lühike vokaal + *-ver*, *k* + pikk vokaal + *-ver* ja *k* + diftong + *-ver* (sealhulgas näiteks eesti *kõver* ja *kõõr*, lv *kõvrõ* ja *kõõr*, sm *kovera*, *keura*, *käyrä*, *köyreä*), märkides, et kõik need tähendavad 'kõver, käänuline; kurv' vms, kusjuures esimene vokaal eristab tähendusüansse (1890: 118 jj).

jt) ning kõigis selle tuletistes on *v*-häälik tüves säilinud (EMS IV: 357–363) nagu ka teiste läänemeresoome keelte vastetes: soome, karjala ja vadja *kovera*, vepsa *kover*, isuri *kouveera* ning liivi keeles asendab *v*-häälikut *u*: *kõ'urõ*, *kõ'urõ* (ALFE 1: 398–399; SKES: 228). Sõna *köver* või selle tuletiste abil on kõõrdsilmsust väljendatud vaid Setu murraku kahes näites: *kõvõrehe kaess* 'vaatab kõõrdi'; *kõõrdo kaess* (~ *kõvõridi kaes*), *kõvera silmä*, kuid *kõõrdu* (-o) on siin harilikum. Võimalik, et *köver*- selles kontekstis põhineb vene mõjul, vrd vene *косоу* (*kosoj*), *кривоу* (*krivoj*) 'köver; kõõrdis'. Ka vepsa keeles on kasutatud vene tõlkelaenu deskriptiivses lauses *hänoo koverad silmad* 'tal on kõõrdis silmad', vrd vene *у него косые глаза* 'id.'. Otselaenud neist vene sõnadest läänemeresoome keeltes kõõrdsilma nimetustena on vepsa *kosi* ning karjala *kosoi*, *kossasilmä* ja *krivoi*.

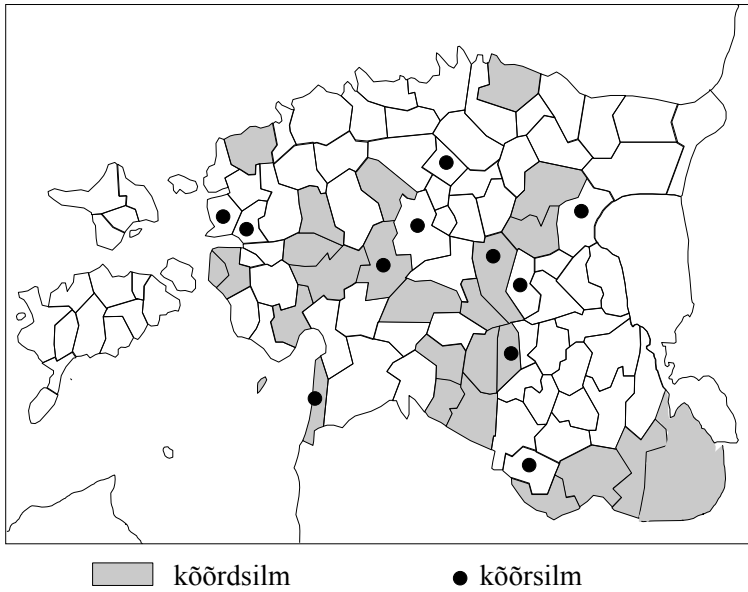
Eesti keeles iseloomustatakse kõõrdsilmsust rohkem *kõõr*-tüvelise adverbi kui adjektiiviga. Vanad trükitud allikad näitavad, et hiljemalt XVIII sajandil olid need sõnad laialt tuntud. August Wilhelm Hupel (1780: 185, 461) on kirja pannud *kõõr silm* 'ein schielend Auge' nii Tartu kui ka Tallinna keeles, viimasest ka mitmuse vormis *kõõrud* (*kõõrrid*) *silmad* ning saksa verbi *schielen* vastena ühendid *kõõritte* (*kõõri*) *kajema* Harjumaalt ja *kõõra vaatma* Pärnumaalt.² Neile on 2. trükis (Hupel 1818) lisatud põhjaeestikeelsed diftongiga sõnakujud: *kõõer*, o 'schielend', *kõõeritama*, *kõõeriti vahtima* 'schielen' (sõnastiku osa, lk 87) ja liitnimetus *kõõer silm* (lk 527). Salomo Heinrich Vestring esitas XVIII sajandi algul koostatud eesti-saksa sõnaraamatus (1998) märksõna *silml* all mitmuse vormis Tallinna-keelse *kõõrdid* / *kõõr{u}d silmad* saksakeelse vastega *Schiele Augen* (lk 146), kuid märksõna *kõõr* juures kirja pandud *kõõra vaatma* Schielen (lk 51) on millegipärast maha kriipsutatud. Sama *kõõra vaatma* Schielen leidub aga Anton Thor Helle eesti-saksa sõnaraamatus (1732: 116).

Kõike eelnevat arvesse võttes ei tundu *kõõr*-tüve teke sõnakujust *kõõer* eriti veenev. Otsimaks alternatiivset varianti analüüsin alljärgnevalt *kõõr*-tüvega sõnade kasutust murretes ja võimalikke vasteid lähisugulaskeeltes. Eesti murdeaines esitatakse „Eesti murrete sõnaraamatu” transkriptsioonid ja levikuandmed märgitakse sealsete murrete ja murrakute lühenditega (vt <http://www.eki.ee/dict/ems/ems.html>).

2. *kõõr(d)*-tüvelised sõnad eesti murretes

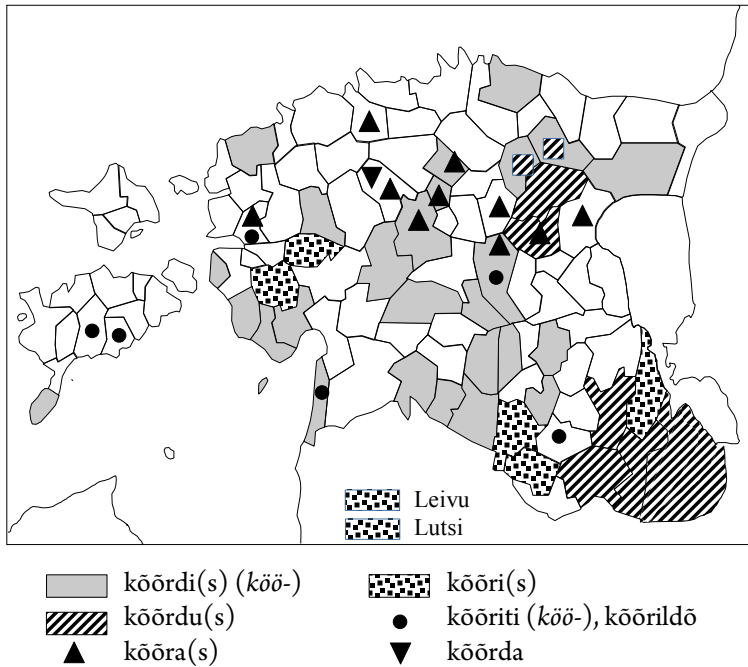
Eesti murretes märgivad kõõrdsilmsust mitmest erinevast tüvest lähtuvad sõnad, kuid kõnealused *kõõr*-tüvelised esinevad kõige laiemal alal. Kõõrdsilmset inimest (aga ka kõõrdi vaatavat silma) nimetatakse enamasti nagu kirjakeeleski *kõõrdsilm* või *kõõrsilm* (EMS IV: 375, 378; VMS 1: 348–349). Nende kahe sõna levila teineteisest oluliselt ei erine (vt kaarti 1). Jüri murrakus on tarvitatud omastavalist *kõõra*-liitsõna: *kõõra-silm*, kui *voatab teine silm teisalle*. Setust on kirja pandud ka liitsõna *kõõrd* ja Põlva murrakust *kõõró*. Kõõritavat silma või vaadet on iseloomustatud ka *ik*-liitelise omadussõnaga, näiteks Rannu *kõõrik* (*sil'm*); *mõni inimene om serätse kõõriku vahtmisega*.

² Samas on öö-ga esitatud ka sõna *keerdu* (= sassi): *kõõrto minnema* 'verwickelt werden'.

Kaart 1. *kõõrd-* ja *kõõrsilma* levik eesti murretes.

Sageli väljendatakse *kõõrdsilmsust* adverbil abil, mis esineb koos nimisõnaga *silm* või verbiga *vaatama*. Tähenduses 'kõõrdi' või 'kõõrdis' kasutatakse murretes järgmisi sõnu: `kõõra Mar Juu Jä Koe (-õe-) IPõ Plt; `kõõras Juu Ann; `kõõrda Juu; `kõõri San Lut; `kõõriti Mar Hää Plt; `kõõriti Kaa Pha; `kõõrdi Hlj Mär Han Var Pä JMd Tür VMr VJg Plt KJn SJn M (-ti) Ran Nõo; `kõõrdi Jäm Ris (-ti); `kõõrdis IisR; `kõõrdu VMr (kõe-) VJg Sim Lai VId (~ -o); `kõõrdus VJg; `kõõros Mar (vt kaarti 2). Tegelikult on nende sõnade levik ulatuslikum (vt VMS 1: 348–349), kuna samamoodi kirjeldatakse nn altkulmu põrnitsemist, kartlikult silmanurgast piilumist ning piltlikult ka halvustavat suhtumist, n-õ viltu vaatamist (nt Krl Röp Lei `kõõri, Kan `kõõrildõ 'pahaselt'). Kaardil 2 esitatakse üksnes nende murrakute materjal, kus on nõnda väljendatud silmaviga. Näeme, et *kõõr-tüvelised* ja sellele liitunud *d-formandiga* adverbid ei moodusta eraldi ulatuslikke levikualasid (nagu ka liitnimetused *kõõrd-* ja *kõõrsilm* kaardil 1), kuid tuletustüvele järgnev vokaal erineb piirkonniti. Tähenduses 'kõõrdi vaatama' esineb ka verb *kõõritama*, näiteks *kõõritab ühte silma pidi* (Plt). Sagedamini on *kõõr-tüvelisi* verbe kasutatud tähenduses 'põrnitsema (vihaselt, kadedalt, aralt vms)', näiteks *Nagu vana sõnn põrnitab ja kõõritab* (IisR); *laits edimäld kõõrist, siss tulli iki manu* (Ran); *kae kui kõõristass, inemine vahiss kõõrdi tõsõ pääle, kui süä täüs om* (Kam). Mõnest murdenäitest konkreetne tähendusnüanss ei selgu (täendusvariantidest täpsemalt vt EMS IV: 375–378).

Kaart 2. *kõõrd-* ja *kõõr-*tuletustüvega adverbid eesti murretes.

3. Sõna *kõõr* muid tähendusi

Nimisõna *kõõr* esineb eesti murretes *a-*, *e-*, *i-* ja *u-*tüvelisena, tähistades mitut erinevat rõngataolist või kaarjat eset või kujundit (vt ka EMS IV: 375). 1) *kõõr* G *kõõre* esineb Läänemaal (Rid Mär Vig) kahes tähenduses: 'põõn paadi põhjas' ja 'rattavits', nt *olid kõõretega rattad* (Mär). 2) *kõõr* G *kõõra* on Rannu murrakus nimetatud kangaspuude ketra. 3) *kõõr* G *kõõri* märgib silmusekujuliste loogetega nõõrkaunistust. Selle kohta on teateid Kursi ja Nõo murrakust ning Saaremaalt (*kõõr*) ja Hiiumaalt (*keer*), näiteks *'kuubedel olivad punasest nõõrist tehtud käpad, käpa arud tulivad piha poole, neid kutsusivad kõõrid* (Ksi) (vrd *kõõrukiri*). Sama tüvi esineb verbis *kõõritama* 'eelmainitud kujundusega kaunistama', nt (Nõo) *musta särgi mustad vammused, verevägü kõõriledu, verevü kõõri pääl*. 4) *kõõr* G *kõõru* on Saarde murrakus nimetatud meekärge või kärjekannu, näiteks *mesilane lendas tõnnisse, säält läks kõõrusse kah*. Häädemeeste keelejuht väidab, et *mij kärg on kõõruline* (EMS IV: 378). Omadussõnaga *kõõruline* või *kõõrulene* on samas kirjeldatud ka muud, nagu *Kõõruline on aukline maa, seuke nägu lainete müüdi igavene mätlene, künkline; ilus kõõrulene sai* (Hää); *leib on kõõrulene* (Saa). Mulgimaal nimetati rataste ja harude kujunditest koosnevat kinda- ning sukamustrit *kõõrukiri*, näiteks *kõõrukiri see olli seande lehtline, läits ümäriguss, nigu lehe olliva* (Trv).

Eesti noomenitega sarnanevad liivi *kōr*: Pl *kōrōd*, lääneliivi *kīr*, *gīr* (< *gūr*) 'ratas' ja *kō'r* G *kō'rō* 'ring, tiir' (Kettunen 1938: 121; LEL: 137). Liivi keeles esineb ka samatüveline verb *kōrō* ja *kōrstō* (*kōrstō*) 'ringelda, tiirelda' (Kettunen 1938: 122; LEL: 138). Otseselt kõõrdsilmsuse kohta *kōōr*-tüvelist nimetust teistest läänemeresoome keeltest ei ole teada. Eesti sõnadele *kōōr*di (*vaatama*), *kōōritama* jms on tähenduselt lähedased *kōōr*-tüve häälikulised vasted Kuramaa liivi *kōr*, *kōl* (Kettunen 1938: 120) 'vale, väär; valelikkus' ja Salatsi liivi *kūr*, *-ub* 'vihata'. Salatsi liivi sõnaraamatus esitatakse verbi *kūr* eesti vastena *kōōritada* koos saksakeelse selgitusega *scheel ansehen*, *Groll hegen* 'kōōrdi vaatama, vimma kandma' (SLW: 96). Lauri Kettuneni liivi keele sõnaraamatus märksõna *kōl*, *kōr* artiklis viidatakse võrdlusena soome sõnale *kiero* saksakeelse tõlkega *scheel*, *falsch* 'kōōritav, kōōrdi; kade; vale' ja eesti ühendile *kōōr*di *vahtida* (Kettunen 1938: 120).

4. Soome *kiero* jms

Soome keeles öeldakse kōōritava silma kohta harilikult *kiero silmä*, mitmuses *kierot silmät*, nt *jo se taitaa olla synnyhyvestään kierot silmät* (Tuuteri). Sõna *kiero* märgib soome murretes kõõrdsilmsust illatiivi- ja inessiivikujuliste konstruktsioonidega koos silma tähistava noomeniga või verbiga tähenduses 'vaatama', nagu eesti keeles *kōōr*di, *kōōr*dis jt, nt *kiaroon kattoja miäs* (Janakkala) 'kōōrdi vaatav mees', *sun silimäs on kiaros* (Ikaalinen) 'su silmad on kōōrdis' (SMS 7: 60; SMSA). Kōōrdsilmse inimese enim levinud soomekeelne nimetus on *kierosilmä*, millest on tuletatud ka adjektiiv *kierosilmäinen* (SMS 7: 62). Seda silmaviga on naljatamisi isegi otstarbekana mainitud, nt *Kotvävyyl pitäs olla kiero silmä, jot ko se männnyö riihtä lämmittämmeä, nii toine silmä katsos uunii, toine ahosta* (Räisälä) 'koduväil peaks olema kōōrdsilm, et kui ta läheb reht soojendama (kütma), siis teine silm vaataks ahju, teine ahet'. Eesti ja soome sõnade kokkulangevus on laiemalt ka semantilises vallas. Mõlemas keeles iseloomustatakse nõnda inimese või looma põrnitsemist, vihast vaadet, kadedat või halvustavat suhtumist jm (SMS 7: 60–61; SMSA).

Soome murrete sõnaraamatus leiduvad lisaks *kiero*-liitsõnadele ka *kierusilmä* ja *kiarusilmä* 'kōōrdsilmne inimene', kuid *kierä* selles tähenduses puudub (SMS 7: 80, 82). Elias Lönnroti soome-rootsi sõnaraamatus (1930: 610) esinevad tagavokaalse esikomponendiga liitsõnad *kierosilmä*, *kierosilmäisyys* ning *kierosilmin*. Samas (lk 612) on eesvokaalne *kieräsilmä* võrdsustatud sõnaga *kierosilmä*. Ka eeposes „Kalevala” märgib kōōrdis (silma) tagavokaalne *kiero*, nt *silmä karsas, toinen kiero* (20:487, 23:571) ja kōōrdsilma on nimetud *kierosilmä* (nt 27:236) (Turunen 1979: 120). Christfrid Gananderi XVIII sajandil talletatud materjalis leidub soome nimisõna *kjeru*, *-run* tähendusega 'ratas; rattapöid' ning kōōrdsilma tähistav liitsõna *kjeru-silmä*. Instruktiivsed *kjerin silmin* ja *kjerein silmin* on paigutatud adjektiiv *kjerä* artiklisse. Siiski eristab Ganander tähenduse poolest *kiero* ja *kjera*: *o*- ja *u*-lõpulist adjektiiv *kjeru* kasutatakse mõistes 'vändunud, vildakas' (nt *wäändö-puu* 'vändunud puu'), *a(ä)*-lõpulist seevastu 'keerutatud, kokku põimunud, krussis' (nt *kjera langa* 'korrutatud lõng').

5. keer(d)- ja kõõr(d)- vahekord eesti keeles

Eesti murretes märgivad *kiero-* või *keer-*tüvega sõnad kõõrdsilmsust eelkõige aladel, kus häälik *õ* puudub, nt *Elijal on `kierod `silmäd; oh siä vana `kiero `silmä* (Vai) (EMS II: 923); *`silmä teräd on `justko `kierolised* (Vai) 'kõõrdi' (EMS II: 933); *`Silmäd `kieruss `kõõrdis' `nindagu `pässil* (Kuu) (EMS II: 935). Hiiu maal on kasutatud omadussõna *keere*, nt *kenel teina selm palob `leiba, teina kala, siis on `keered selmad* (Käi); *silmäd `olled `keered* (Phl) (EMS II: 926); Lääne-Saaremaal on *a-lõpuline* omadussõna *keera*, nt *sihenduste `keerate silmadega; `keera `vaatmisega, teine vaadab teissele* (Ans) (EMS II: 917). Saarte murdes on üldiselt tuntud laenuline kõõrdsilma nimetus *kiile, kiila, kiilus* (vrd sks *scheel* 'kõõrdi, viltu', 'kõõrdi vaatav; kade'). Üksikuid näiteid *keerdus* või *keerd* silmade kohta leidub ka murrakutest, kus *õ*-häälik olemas, nt *kel `keerdus silmäd oo, se õetse keerd silmälene* (Tõs) (EMS II: 924); *keerdsil'm ei näe otse* (Pst) (EMS II: 924).

Teatavasti on soome diftongi *-ie-* vasted, sõltuvalt sõna vokaalharmoniaast, eesti keeles nii *-ee-* kui ka *-õõ-*, nt sm *sierain* = ee *sõõre*, sm *vieras* = ee *võõras*, sm *hieroa* = ee *hõõruda* (vrd ka vdj *õõrda*, lv *õõrõ*; SKES: 72). Julius Mägiste (1930) seostaski adverbilise *kõõrdi* päritolu verbiga *keerma* (sm *kiertää* > *kier* | ä, -a, -o, -u, SKES: 188–189), põhjendades 1. silbi vokaali erinevust velarisatsiooniga: *e* > *õ*. Oma etümoloogilises sõnaraamatus esitas Mägiste ka Wiedemanni seisukoha (*kõõr* < *kõõver*), ent tundub, et ta ise jäi eriarvamusele, mida ühtlasi kinnitab viide verbi *keerama* artiklis (EEW: 753–756, 1116–1117). Kuigi ringikujulist nõrkaunistust on Mägiste käsitlenud eraldi artiklis (märksõna *kõõr* II), on selles viidatud *kõõr* I.

Küsimusi on tekitanud sõnamoodustus. Sarnase struktuuriga tuletustüve (*d*-formandiga ja ilma) kohtab mitmes semantiliselt keeramisega seonduvas sõnas. Nimisõnu *keer(d)* : G *keeru*, *kään(d)* : G *käänu*, *vään(d)* / *väänt* : G *väänu*, on liigitatud verbaalsubstantiivideks (Neetar 1990: 59–60). See termin ei määratle järgnevust ajaloolises tuletusprotsessis, vaid näitab üksnes, et kõnealune substantiiv ja samatüveline verb on omavahel tuletuslikult seotud (Kasik 1975: 11). Adverbid *kõõriti* ja *kõõrdi* (murdeis ka *kõõrti*) on tuletised sufiksiga *-ti/-di* (enamikus eesti murretes, nagu kirjakeeleski, on siin *t* helilise hääliku järel nõrgenenud). Sufiksi aluseks on läänemeresoome **-ttain* (**-ttäin*), milles abessiivi käändelõpule **-tta(k)*, (**-ttä(k)*) on liitunud instruktiivi tunnus **-in* (vt Villup 1969: 42 jj, 79). Kahesilbilised kolmandavärtelised adverbid *`kõõra* ja *`kõõri* kattuvad vormi poolest nii vastava noomeni osastava käändega kui ka lühikese sisseütlevaga. Semantilist aspekti arvestades on tegemist kohakäändega, seda enam, et neile lisanduvad seesütleva käände vormis adverbid Juuru murrakus *kõõras* ja Läänemaal murdeomaselt tugevas astmes *`kõõris*. Samamoodi sisekohakäänetes esinevate adverbidena saame käsitada sõnu *kõõrdu* ja *kõõrdus* (vrd *keerdu*, *keerdus*). Konkreetne käändevorm sõltub adverbiga seotud tegusõnast: *vaatab kõõrdi*, *murd kõõrdu*, *silmad on kõõrdis* või *kõõrdus* (Villup 1969: 42). Adverbilise *kõõriti* tüve sõnaliiki pole samuti võimalik üheselt kindlaks teha (EKG I: 604–605). Et *-ti* liitub sageli omastava käände tüvele, võiks oletada, et tegemist on noomeni *kõõr* : *kõõri* tüvega, mis esineb samal murdealal.

6. Lõpetuseks

Analüüsi tulemusena võib öelda, et nii häälikulisest, morfoloogilisest kui ka semantilisesest küljest sobivad eesti *köör-* ja *köörd-*tuletusalusega sõnad *keer-* ja *keerd-*sõnade tagavokaalseteks vasteteks. Etimoloogiliselt kuuluvad mõlemad tüved ühtlasi kokku soome sõnaperega *kiero / kierä* ning selle vastetega teistes läänemeresoome keeltes. Sõnapere võimalikud suhted kaugemate sugulaskeeltega (vt UEW: 147–148) ja teiste keelkondade häälikuliselt ja tähenduselt lähedaste sõnadega, nt indoeuroopa juurega **(s)ker-* (vt Buck 1949: 897), jäävad tõendusmaterjali puudumise tõttu ebausutavaks.

Uurimus on valminud tänu Eesti Teadusfondi grandile ETF9367 „Eesti tüvevara diakroonilised ja areaalsed seosed“.

Murrete ja maakondade lühendid:

Anna; **Anseküla**; **Hanila**; **Hlj** = Haljala; **Häädemeeste**; **IPõ** = idamurde põhjaosa; **IisR** = Iisaku (rannikumurre); **JMd** = Järva-Madise; **Juuru**; **Järvamaa**; **Kaarma**; **Kanepi**; **KJn** = Kolga-Jaani; **Koeru**; **Krl** = Karula; **Kuusalu**; **Käina**; **Laiuse**; **Lutsi**; **M** = Mulgi murre; **Martna**; **Märjamaa**; **Pha** = Püha; **Phl** = Pühalepa; **Plt** = Põltsamaa; **Pst** = Paistu; **Pärnumaa**; **Rannu**; **Ridala**; **Risti**; **Räpina**; **Sangaste**; **Simuna**; **SJn** = Suure-Jaani; **Tst** = Tõstamaa; **Vaivara**; **Varbla**; **Vid** = Võru murde idaosa; **VJg** = Viru-Jaagupi; **VMr** = Väike-Maarja.

Keelte lühendid: **ee** = eesti; **lv** = liivi; **sks** = saksa; **sm** = soome; **vdj** = vadja.

Sõnavarakogud

EMSUKA = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.

SMSA = Soome murrete sõnaarhiiv Helsingis Kodumaa keelte keskus.

Kirjandus

ALFE 1 = Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kielikartasto.

Läänemeresoome keeleatlas. Ostseefinnischer Sprachatlas. Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков. Toim Anneli Hänninen, Raimo Jussila, Arvo Laanest, Heikki Leskinen, Helmi Neetar, Vilja Oja, Vladimir Rjagojev, Seppo Suhonen (vastutav toim), Tuomo Tuomi (peatoim), Tiit-Rein Viitso, Nina Zaitseva. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 800/1295. Kotimaisien kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisien kielten tutkimuskeskus, 2004.

Buck, Carl Darling 1949. A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas. Chicago–Illinois: The University of Chicago Press.

- EES = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloo­gia­ sõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>
- EEW = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKG I = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. <https://www.google.ee/search?q=http://www.eki.ee/dict/ekss/>
- EMS II = Eesti murrete sõnaraamat II. 10. vihik (katsa–kesävuma). Toim Vilja Oja, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 2001.
- EMS IV = Eesti murrete sõnaraamat IV. 17. vihik (kõhvits–kähür). Toim Evi Juhkam, Mari Kendla, Piret Norvik, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 2005.
- G a n a n d e r, Christfrid 1997. Nytt finskt lexikon. Toim Liisa Nuutinen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 688. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 100.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- H u p e l, August Wilhelm 1780. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga–Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- H u p e l, August Wilhelm 1818. Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn. <http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/handle/10062/46591>
- K a s i k, Reet 1975. Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. – Keele modelleerimise probleeme 5. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 363.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- K e t t u n e n, Lauri 1938. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LEL = Valts Ernštreits, Tiit-Rein Viitso 2012. Līvõkiel-ēstikiel-leļkiel sōnārōntōz. Liivi-eesti-läti sõnaraamat. Libiešu-igauņu-latviešu vārdnīca. Tartu–Rīga. Tartu Ülikool, Latviešu valodas aģentūra.
- L ö n n r o t, Elias 1930. Finskt-Svenskt Lexikon I, A–M. Porvoo: WSO.
- M ä g i s t e, Julius 1930. Ensi tavun vokaalivelarisaatiosta virossa. – Suomi, kd V, nr 10, lk 244–259.
- N e e t a r, Helmi 1990. Deverbaalne nominaaltuletus Eesti murretes, 1. köide. Toim Valdek Pall. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- SKES = Erkki Itkonen, Yrjö H. Toivonen, Aulis J. Joki 1955–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII₂. Tutkimuslaitos „Suomen Suvun” julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SLW = Salis-livisches Wörterbuch. (Linguistica Uralica. Supplementary Series 3.) Toim Eberhard Winkler, Karl Pajusalu. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2009.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. Osa 7 (kiainen–konkelopuu). (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36.) Peatoim Matti Vilppula. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

- Thor Helle, Anton 1732. Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Toim Eberhad Gutsleff. Halle: Stephan Orban. [Faksiimileväljaanne: Lühike sissejuhatus eesti keelde. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus, 2006.]
- Turunen, Aimo 1979. Kalevalan sanat ja niiden taustat. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö.
- UEW = Karoly Rédey 1986–1988. Uralisches etymologisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal und Edit Vértes. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Veske 1890 = М. П. Веске, Славянско-финские культурные отношения по данным языка I. Казань: Тип. Императорск. Университета.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998. Lexicon Esthónico Germanicum. Toim Ellen Kaldjärv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. <http://www.folklore.ee/~kriku/VESTRING/>
- Villup, Astrid 1969. Adverb eesti keeles: õppematerjal. Tallinn: Eesti NSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeerium.
- VMS 1 = Väike murdesõnastik 1. Toim Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1982.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest (1893). Tallinn: Valgus.

The word family with the *kõõr*-stem referring to a squint

Keywords: etymology, dialect words, Estonian, Finnic equivalents

In Estonian manifestations of strabismus are referred to by nouns and adverbs of the stem *kõõr*-, both in standard Estonian and in dialects. Earlier the origin of the stem has been associated with the adjective *kõover* 'curved', which motivation is, however, hardly plausible either phonetically or semantically. An alternative solution emerges from an analysis of Estonian dialect words on the stem *kõõr*- and their possible equivalents in cognate languages. In Estonian dialects the noun *kõõr* occurs with final *-a*, *-e*, *-i* or *-u* in vocalic stem, referring to various circular or arched objects, e.g. 'wheel hoop', 'loom weight', 'circular knitting motif', 'cord decoration with loops'. A Livonian noun of the same shape stands for 'wheel' and 'circle', while the verb means 'to circle', and also 'disapprove'. In Finnish dialects, the most widespread words for a squint derive from *kiero* 'twisted etc', which is semantically analogous to the Livonian word. As a result of the analysis we can say that the Estonian words deriving from the base *kõõr*- and *kõõrd*- can be regarded as back-vowel equivalents of words on *keer*- and *keerd*-, which is proved phonetically, morphologically and semantically. Etymologically, both stems can be associated with the Finnish *kiero*/*kierä* word family and its stem variants in other Finnic languages.

Vilja Oja (b. 1945), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Researcher, vilja.oja@eki.ee